

ДЕЯКІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ПЕЧЕРСЬКОЇ ФОРТЕЦІ ЗА ДАНИМИ РОСІЙСЬКОЇ ПРЕСИ ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ ПЕТРА І

У статті здійснено спробу охарактеризувати російську пресу початку XVIII ст. як одне з допоміжних джерел для вивчення історії України, а також оцінити достовірність преси як джерела. В якості прикладу розглянуто питання комплектування артилерійським парком укріплень Києва, зокрема – Печерської фортеці. Для цього було проаналізовано низку повідомлень з газет, що випускалися за часів правління Петра І. За допомогою порівняльного аналізу та співставлення джерел автором було виділено та обґрунтовано найбільш недостовірні твердження, а також окреслено подальші можливості залучення інформації з ранньої російської періодики до досліджень історії та побуту України епохи бароко.

На початку XVIII століття періодичні видання набувають все більшої популярності, і цьому сприяє реформаторська діяльність Петра І та його орієнтування на західні зразки шляхів поширення інформації. Проте, таке ж значення в цей час надається протоімперським та імперським ідеологічним догмам, а також особистим суб'єктивним перевагам абсолютного монарха. В будь-якому випадку, значний пласт своєрідної інформації, що подає періодика, може доповнити бачення вже відомих історичних подій новими деталями.

Ключові слова: преса, Печерська фортеця, артилерія, Північна війна, Петро І, О.Д. Менишков.

Історія вітчизняної архітектури епохи бароко протікала паралельно з бурхливими подіями на геополітичній карті світу, і саме це дає дослідникові змогу черпати знання про предмет своєї зацікавленості з дуже широкого кола джерел. Серед таких джерел можна виділити і пресу.

Повноцінних досліджень, які б розглядали паралелі між інформацією, що поширювалася в пресі петровського часу та в сучасних їй джерелах іншого походження, наразі не існує. Якщо російські вчені використовують для своїх наукових розробок деякі витяги з преси, то подібних практик у відношенні української історії немає.

Актуальність поставленого питання полягає у залученні до наукового обігу додаткового джерела, що є доволі інформативним відразу в кількох площинах – політичному, економічному та культурному, хоч і не завжди подає цілком правдиву інформацію і вимагає відповідної критики.

Метою даної статті є дослідження преси як інформативного джерела до вивчення історії України епохи бароко, а також перевірка ступеню вірогідності інформації, що міститься в деяких випусках «Ведомостей» за 1706 рік.

XVIII ст. в історії Московської держави було позначено докорінними політичними та соціальними змінами, пов'язаними з реформаторською діяльністю Петра І. Зміни торкнулися усіх сфер життя, в тому числі й інформаційної сфери. Так, саме в цей час у Росії вперше з'являється систематизована друкована періодика, зокрема, газета «Ведомости» (з 1728 р. – «Санкт-Петербурзькі весті» від Академії Наук), що видавалася починаючи з 1702 р. Газету було засновано царем, і протягом всього свого життя він був її головним редактором, регулярно вносячи коректуру на власний розсуд. До цього видання існувало й інше, започатковане ще за царя Михайла Федоровича – «Куранты» або «Вестовые письма». Але ця газета була рукописною, і видавалася при Кремлі таким малим тиражем, що немає

жодних підстав називати її масовою. Масовість характерна саме для «Ведомостей» – до 1710 р. їх тиражі досягали значних для того часу показників, а саме 4 000 примірників.

Принаймні протягом першого десятиліття XVIII ст. основний масив інформації, який подавався «Ведомостями», стосувався військових подій – якраз в цей час точилася Північна війна, і увагу соціуму було прикуто до її перебігу. Це дає змогу дізнаватися про деякі епізоди вітчизняної історії через призму дещо примітивної російської журналістики перших воєнних років, а також уточнювати певні особливості та характерні риси епохи, що могли і не знайти відображення в інших джерелах [5, с. 4–5; 7, с. 51–56].

Оскільки за правління Петра I величезними територіями було розгорнуто активне будівництво, ця тенденція також не оминула пресу. Судячи з усього, це відображало особисті смаки монарха, як і багато інших проявів культури в цей час.

Так, кілька номерів «Ведомостей» за 1706 р. висвітлюють події, пов'язані з побудовою та комплектацією фортифікацій у Києві. При чому, спостереження, думки та навіть деякі факти, приведені в газетних повідомленнях, не зустрічаються в паралельних джерелах на зразок «Поденної записки» Петра та ряду місцевих літописів і хронік, що день за днем констатували те ж саме, що і преса. Отже, факти, приведені в газеті, мають бути ретельно перевірені для того, щоб вважатися достовірними.

Номер «Ведомостей» за серпень 1706 р. доносить повідомлення про масове розквартирування російських військ у Києві та в його околицях: «Московские войска под Киевом по обоим сторонам Днепра постановилися». А далі за цією статтею, під датою 20 серпня, слідує сюжет, що не знайшов свого відображення в жодному джерелі, крім цього випуску: «В прешедшем июли, по указу Его Царского Величества, сиятельный князь его милость господин Меншиков ходил с кавалериею к Полонному, где короля свейского были станцы, и тут по приходе своем обрел сорок пушек, и прочих военных припасов... В тех же числах король свейский, будучи в Дубне, как услышал о приходе сиятельного князя, и так скоро затревожась побегал, что все тяжести бросал, и двадцать восемь пушек медных, в том числе двенадцать двенадцати фунтов, в Дубне в землю зарыл, о которых крепко под смертною казнию запретил не сказывать, однако ж московская партия, которая отправлена от Полонного, оные пушки нашли, и из земли вынули, которые велено в Киев привезть...».

Вересневий випуск газети продовжує в тому ж ключі: «Настоящего сентября в первый надесять день, будучи московские люди в местечке Соколе обрели одиннадцать пушек медных, которые оставил швед, таким же образом, как в Дубне, и те пушки сиятельный князь генерал господин Меншиков послал в Киев» [3, с. 333].

Ймучи віру даній розповіді, можна зробити висновок, що на початковому етапі артилерійський парк Печерської фортеці якщо не повністю, то значною мірою комплектувався гарматами, перевезеними О.Д.Меншиковим з міста Дубно та близьких до нього містечок. Можна також зробити висновок, що це було пов'язано з чільною роллю, що її Меншиков, який перебував на той час у чині генерал-поручика та був начальником над російською кавалерією, відігравав у створенні оборонних рубежів північної та центральної України. Так, нам відомо, що він опікувався укріпленням Чернігова, а пізніше саме йому було доручено обирати місце для зведення Печерської фортеці. Під час першої ревізії Києва Меншиков писав цареві від 7 травня 1706 р.: «Киев, как мы по приезде своем высмотрели, зело плох и небезопасен и с одной стороны мочно во всю линию стрелять. Однако мы еще будем высматривать, и где что для наилучшей безопасности надлежит сделать, о том милости вашей я буду доносить впредь» [18, с. 885]. Докладніших описів ситуації в місті на той час він не надавав, адже перебував у Києві проїздом, направляючись з військовим завданням до Гомелю та Бихова. Проте 12 травня того ж року Меншиков провів більш детальний огляд Києва, і написав цареві доволі розгорнутого листа, в якому виказував свої думки на рахунок перспектив укріплення міста: «Сегодня ездил я круг здешняго города и около Печерского монастыря, и все места осмотрел; точию не видел, как вашей милости

понравится здешней город, а я в нем не обретаю никакой крепости; что же Печерской монастырь, зело потребен, и трудов немного надо к нему приложить, понеже город изрядной каменной, немного не доделан, и хотя против старого маниру зачат, однако ж можно оный доброю фартецією учинить, что весьма будет нам благонадежен; да и есть, для чего ево держатца, понеже место изрядное, а и церквей православных каменных довольно; а в Киеве в городе каменного строения только соборная церковь да монастырь. И ни малого способу я не обретаю, для чего сего города держатца, понеже городское основание великое, а ежели его крепить, то зело не легок станет и людей будет требовати весьма довольного числа» [8, с. 887]. Цареві сподобався запропонований план, що полягав у пріоритетності Печерського монастиря над основною частиною міста, і його було схвалено відразу.

Та ні в офіційній документації, ні в особистому листуванні Меншикова з царем про даний епізод не говориться. У липні 1706 р. Меншиков дійсно патрулював доволі широкий ареал на території України, і йому дійсно вдалося змусити до відступу невеликий гарнізон Полонного, про що він повідомляв у своєму листі П.П. Шафірова: «А неприятель уже бывши в Полонном местечке, о нашем приходе уведав, то бег воспринял». Та в листах до Петра він не заглиблюється у подробиці відносно цієї справи.

В кореспонденції Ф.Ю. Ромодановському з Києва від 20 серпня 1706 р. цар пише: «Письмо от вашей милости вчерась я принял, в котором изволишь напоминать о пушках, которые присылашь в полки. О чем я как преже, так и нынче возвещаю: прислать надобно из тех, что нового маниру, с мартирцами, которых по первому указу велено вылить 100, а после подтверждено было, что с 150; однако, ныне по нужде хотя бы 50 вылить и прислать в полки». Вочевидь, в даному випадку мова йде про поповнення артилерійського парку Печерської фортеці (якщо не в основному, то в тому числі), але не за рахунок гармат, захоплених у шведів. Петро ясно дає знати, що ще раніше робив замовлення на виготовлення зброї. І, хоча у своїх відповідях Ромодановський зазначає, що частину відлитих гармат направлено до Петербургу, загального ходу справи це не змінює.

Крім того, з численних свідоцтв сучасників ми знаємо, що влітку 1706 р. Карл XII перебував на території Сілезії, і в ці дні король Швеції квартирував не в Дубно, а в куди більш віддаленому містечку Равич. В Дубно Карл також побував, але роком раніше, наприкінці весни – на початку літа 1705 р., коли його штаб-квартиру було переміщено з Пінська до замку Ярославичі, що знаходився між Луцьком та Дубно [12, с. 367]. Звісно, у шведських джерелах, від полкових журналів до щоденників простих солдат, що доволі часто велися в походах, ні про які сутички з росіянами мова не йде. Навпаки, місяць, який шведський король провів на Волині, було відмічено відносним спокоєм та вибухом не військової, а дипломатичної діяльності у зв'язку з проектом посадити на польський трон Станіслава Лещинського [4, с. 197–198].

Проаналізувавши всі наведені вище дані, можна зробити кілька висновків відносно достовірності інформації, поданої в номерах «Ведомостей» за серпень та вересень 1706 р.

По-перше, випуск, від якого відштовхується основний масив інформації про перевезення шведських гармат до Києва, повністю присвячено діяльності О.Д. Меншикова. Таких випусків за всю історію «Ведомостей» було доволі багато. Більш того, ім'я даної особи дуже часто займає перші шпальти, його діяння розписуються часом докладніше та з більшим захопленням та увагою, ніж масштабні події міжнародної політики. Причиною цього було, вочевидь, його положення фаворита, а також те, що інформація, подавана в газеті, повністю залежала від рішення царя. Можна навіть висунути припущення, що Петро, звичний до численної та багатопланової роботи, міг сам писати деякі статті до своїх же видань. Крім того, історикам відомі випадки, коли в упередженому ставленні царя до Меншикова було важко сумніватися, і це викликало постійне незадоволення решти царського оточення. Частина цих випадків стосується якраз перебігу Північної війни. Так, матеріали Меншиковського архіву, частково розібрані та опубліковані у статтях

І. Павловського на початку ХХ ст., репрезентують один з характерних епізодів Полтавської битви. На першому етапі боєзіткнення, коли російська кавалерія перед лінією редутів зіштовхнулася спочатку зі шведською піхотою, а потім і з кавалерією, що прийшла на допомогу, Меншиков очолив атаку. Після того, як супротивник підсилювався, Петро, що спостерігав за ходом бою з укріпленого табору, негайно послав свого ад'ютанта з наказом відступити – він не хотів, щоб бій перед редутиами переріс в генеральну баталію. Тричі його наказу дотримано не було, не дивлячись на відмову царя давати підкріплення. Меншиков тримався дві години, надсилаючи до штабу взяті в бою знамена та відмови підкоритися вимогам царя. Та попри очікування оточення Петра, після битви він прийняв Меншикова чи не люб'язніше від усіх, розцілював перед іншими генералами та заявив, що вони бачать перед собою справжнього героя [6, с. 133–134; 9, с. 274–276].

Також слід мати на увазі, що в Московії часів формування абсолютної монархії західноєвропейського зразка значно підсилилася роль особистої волі царя, який віднині уособлював у собі державний апарат та не мав рахуватися з дорадчими органами та духовництвом у тій мірі, в котрій це робили його попередники. Враховуючи ж надзвичайно енергійну діяльність Петра, що намагався особисто охопити будь-які аспекти розвитку своєї країни та брати участь у якомога більшій кількості справ, можна уявити, скільки сфер життя Росії і не тільки, віднині залежали безпосередньо від уподобань та рішень монарха.

По-друге, з суто ідеологічної точки зору, перебільшення успіхів російської армії в Україні було вигідне Петру. Хоча ситуація з політичними відносинами Московії, Гетьманщини та Січі ще не досягла своєї критичної межі, ризикована операція в Гродно та подальший відступ армії на південь змушували царя турбуватися про долю кампанії. Саме на цей відрізок часу припадають спроби Петра віднайти способи примирення з супротивником. Для цього Петро навіть намагався втягнути до дипломатичних ігор третіх осіб. Невдовзі було ущільнено стосунки з Англією через посередництво герцога Мальборо, що мав схилити Карла до миру з Росією. Складно та неоднозначно розвивалися політичні перипетії, пов'язані з долею Польщі [11, с. 112–113]. Цілком логічним є те, що Петро намагався всіляко підкреслити значення локальних операцій проти шведів – у тому числі і в площині укріплення стратегічно важливих районів.

Крім того, з урахуванням широкого пропагування в подальшому перемоги кавалерії Меншикова над корпусом шведського генерала А. Мардефельта у битві при польському містечку Каліш, що сталася в жовтні 1706 р., можна зрозуміти, якого значення Петро надавав перемогам, нехай і невеликим. На честь битви при Каліші ще кілька місяців влаштовувалися масштабні гуляння, а Меншиков отримав величезну грошову винагороду та титул князя Священної Римської Імперії [1, с. 39–41; 8, с. 37–40]. З іншого боку, досить сумнівним уявляється факт його особистої зустрічі на полі бою з Карлом XII, що, за свідченнями сучасників, був надзвичайно вправним воїном, особливо – кавалеристом, а отже – небезпечним супротивником. Під час битви при Доброму (Молятичах) Петро, дізнавшись, що на допомогу атакованому головному табору шведів вийшла кавалерія на чолі з королем, миттєво відкликав з поля бою частини під командуванням Меншикова, та його особисто [2, с. 367].

По-третє, повністю відкидати той факт, що у поповненні озброєння Печерської фортеці свою роль зіграла артилерія, перевезена з інших міст, не варто. Для перевірки даної інформації варто залучати додатковий фактаж у подальшому.

Отже, російська преса початку ХVIII ст. певною мірою здатна відобразити деякі особливості розвитку розбудови Києва в цей час. Передусім це стосується військової забудови та збройної комплектації. Відносно ж вірогідності свідочств, що подаються в газеті «Ведомости», варто мати на увазі ідеологічні викривлення та гіперболізацію важливості та масштабу деяких подій. Проте, можна припускати, що доля істини там все ж міститься.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов А.В. Калишская баталия 18 октября 1706 года / А.В. Артамонов. – М.: ООО «Издательство «Цейхгауз», 2008. – 48 с.
2. Артамонов А.В. Полтавское сражение. К 300-летию Полтавской победы / А.В. Артамонов. – М.: МППА БИМП, 2009. – 686 с.
3. Ведомости. Из Киева в 20 день августа. – Москва: Печатный двор, 20 авг. 1706. – 1 л. Ведомости, 1903.
4. Григорьев Б. Карл XII / Б. Григорьев. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 550 с.
5. Есин Б.И. История русской журналистики (1703–1917) / Б.И. Есин. – М.: Флинта; Наука, 2000. – 71 с.
6. Енглунд П. Полтава / П. Енглунд. – Х.: Фоліо, Шведський інститут (Стокгольм), 2009. – 346 с.
7. Майер И. Первая русская печатная газета и ее иностранные образцы / И. Майер // La Russie et les modeles etrangers / Textes reunis par Serge Rolet. Lille, 2010. – С. 51–56.
8. Павленко Н.И. А.Д. Меншиков / Н.И. Павленко. – М.: Наука, 1981. – 198 с.
9. Павловский И.Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники / И.Ф. Павловский. – Х.: «Издательство САГА», 2009. – 346 с.
10. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Том IV. – СПб.: Государственная типография, 1900. – 1259 с.
11. Тарле Е.В. Северная война / Е.В. Тарле. – М.: Ридерз-Дайджест, 2009. – 456 с.
12. Bengtsson F.G. Karl XII:s levnad. I. / F.G. Bengtsson. – Stockholm, 1994. – 395 с.

REFERENCES

1. Artamonov A.V. Kalishskaya bataliya. 18 oktyabrya 1706 goda / A.V. Artamonov. – М.: ООО «Izdatelstvo Tseyhgauz», 2008. – 48 s.
2. Artamonov A.V. Poltavskoye sragenie. K 300-letiy Poltavskoi pobyedy / A.V. Artamonov. – М.: MPPA BIMP, 2009. – 686 s.
3. Vedomosti. Iz Kieva v 20 den avgusta. – Moskva: Pechatnyi dvor, 20 avg. 1706. – 1 l. Vedomosti, 1903.
4. Grigorev B. Karl XII. / B. Grigorev. – М.: Molodaya gvardiya, 2006. – 550 s.
5. Esin B.I. Istoriya russkoi jurnalistiki (1703–1917) / B.I. Esin. – М.: Flinta; Nauka, 2000. – 71 s.
6. Englund P. Poltava / P. Englund. – H.: Folio, Shvedskiy institute (Stockholm), 2009. – 346 s.
7. Mayer I. Pervaya russkaya gazeta i eyo inostrannue obraztsu / I. Mayer // La Russie et les modeles etrangers / Textes reunis par Serge Rolet. Lille, 2010. – S. 51–56.
8. Pavlenko N.I. A.D. Menshikov / N.I. Pavlenko. – М.: Nauka, 1981. – 198 s.
9. Pavlovskiy I.F. Bitva pod Poltavoy 27-go iyunya 1709 goda i eyo pamyatniki / I.F. Pavlovskiy. – H.: «Izdatelstvo SAGA», 2009. – 346 s.
10. Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo. Tom IV. SPb.: Gosudarstvennaya Tipografya, 1900. – 1259 s.
11. Tarle E.V. Severnaya voyna / E.V. Tarle. – М.: Riderz-Daygest, 2009. – 456 s.
12. Bengtsson F. G. Karl XII:s levnad. I. / F.G. Bengtsson. – Stockholm, 1994. – 395 s.

Филипова А. Некоторые материалы из истории Печерской крепости согласно данным русской прессы времен правления Петра I.

В статье сделана попытка охарактеризовать русскую прессу XVIII в. в качестве одного из вспомогательных источников для изучения истории Украины, а также оценить достоверность прессы как источника. В качестве примера рассмотрен вопрос комплектации артиллерийским парком укреплений Киева, в частности – Печерской

крепости. Для этого был проанализирован ряд сообщений из газет, которые выпускались в годы правления Петра I. С помощью сравнительного анализа и сопоставления источников автором были выделены и обоснованы наиболее недостоверные сведения, а так же обрисованы дальнейшие возможности приобщения информации из ранней русской периодики к исследованиям истории и быта Украины эпохи барокко.

В начале XVIII в. периодические издания приобретают все большую популярность, и этому способствует реформаторская деятельность Петра I и его ориентация на западные образцы путей распространения информации. Наряду с этим, столь же большое значение в это время придается протоимперским и имперским идеологическим догмам, а также личным субъективным предпочтениям монарха. Но, в любом случае, значительный пласт своеобразной информации, который подает периодика, может дополнить видение уже известных исторических событий новыми деталями.

Ключевые слова: пресса, Печерская крепость, артиллерия, Северная война, Петр I, А.Д. Менишков.

Philipova A. Some materials from history of the Pechersk fortress according to data of the Russian press of times of Peter I's rule.

In the article given it a shoot to describe the Russian press of the XVIII century as one of auxiliary sources for the study of history of Ukraine, and similarly to estimate authenticity of the press as a source. The question of acquisition the artillery park of strengthening of Kyiv is as an example considered, in particular – to the Pechersk fortress. For this purpose the row of accounts was analysed in papers that was produced in the years of rule of Peter of I. By means of comparative analysis and comparison of sources an author were distinguished and reasonable the most unreliable information, and further possibilities of attaching of information are similarly described from the early Russian periodicals to researches of history and way of life in Ukraine of epoch of baroque.

At the beginning the XVIII century magazines acquire all greater popularity, and it is assisted by reformative activity of Peter I and his orientation on the western standards of ways of distribution of information. Side by side with this so large value at this time is given proto-imperial and imperial ideological dogmas, and similarly personal subjective monarch's preferences. But, in any case, the considerable layer of original information, that gives periodicals, can complement vision already of well-known historical events new details.

Keywords: press, Pechersk fortress, artillery, Northern war, Peter I, A.D. Menshykov.

Одержано 04.09.2014